

Zsidó apokalyptica.

Ἀποκάλυψις — kijelentés, kinyilatkoztatás, még pedig az emberi szemek előtt elzárt isteni titkok föltárása s megismertetése. Apokalyptica t. i. literatura ennélfogva azonir atok összesége, azon szétágazott irodalom, mely ezen isteni titkok kijelentéseinek sajátos módját és tényeit foglalja magában. Isteni kijelentést tartalmaznak úgy az ó-szövetségi, mint új-testamentumi iratok. Azonban miként az új-szövetségben a János irata viseli sajátos jellegénél fogva a kijelentés, illetve jelenések címét, úgy részben az ó-szövetségi iratok közt (értve Dániel könyvét), de még inkább az ó-szövetség iratok keretén kívül azon iratok összeségét értjük apokalyptica literatura alatt, melyek alaki s tartalmi feltűnő sajátosságuknál fogva kiváltképen magukra vonták az apokalyptica nevezetet.

Névszerint felsorolva a következő iratok azok, melyek a zsidó apokalyptica keretébe tartoznak: 1. Dániel könyve, 2. az aethiopiai nyelven fenmaradt Énoch könyve, 3. a 12 Patriarcha Testamentumának zsidó alapirata, 4. Sibylla-féle jóslatok 3-ik könyve, 5. Assumptio Mosis, 6. Esdrás 4-ik könyve s 7. Baruch apokalypsise mint a legfontosabbak jönnek tekintetbe. A fenti sorozatból látjuk, hogy csak Dániel könyve foglal helyet az ó-testamentumban ezen iratok közül. Ez az egy vétetett be a kánonba, a többi pedig az ugynevezett apokryph irodalomhoz tartozik. A keresztyén apokalypsisek közül, melyek a fentiek modorában irattattak, János jelenések könyve kánoni, a többi: Péter apokalypsise, Hermas Pastora, Ascensio esaiæ (Ezsaiás Menybemenetele), Esdrás 5-ik 6-ik könyve, a keresztyén Sibyllák színtén az apokryph irodalomhoz tartoznak.

A zsidó apokalyptica virágzásának idejét is kijelölhetjük már most: Krisztus előtt 165-től Krisztus utáni első század végéig, tehát két és fél századot foglal magában. Az ugynevezett késői zsidóság szellemi termékei azok, melyek nagyon is magukon hordják a kor jellegét, vallásos képzetét s általában világnézetét. Malakiással a prófétia elnémult. A tanácstalanság, a feszült várakozás néma, nyommasztó s kutató csendjében az apokalyptica szövegei csodálatos, titokzatos képzetét, melyekkel amennyire föltárni igyekeznek a magasságos egekben emberi szem előtt elrejtett titkokat, annyira mint egy átlátszó fátyollal, lepellel el is takarja ezeket, hogy avatatlan szemek azokba ne tekinthessenek. A zsidó apokalyptica atmoszférája igen sok tekintetben érezette hatását az ifjú keresztyénségre. Ez az indoka e tárgygyal való foglalkozásunknak.

Mielőtt alaki, tartalmi szempontból az iratokat ösmertetnénk s mielőtt a zsidó apokalyptica eredetének kérdésével foglalkoznánk, egy pár vonással ecseteljük ezeket az iratokat külön-külön.

1. Dániel könyve. Az ó-szövetségi kánon egyik alkatrésze. Az apokalyptica irodalom termékei közül erről tudunk a legbiztosabbat. A makkabäusok korának jellegét hordja magán. Utalásaiból megállapítható, hogy a syr uralom erőszakosságai, szörnyüségai ellen ír; az iratási idő tehát csaknem általán elfogadva Antiochus Epiphanes üldözése s általa a templom megszenteltelenítése idejére esik. Ez az idő 168—165. Kánonisatioját Dániel nevének s mély vallásos tartalmának köszönheti. Célja a szerzőnek a vallási szorongatások s politikai üldöztetések korában vigasztalni népét. Az 1—6 fejezetekben Dánielre s Nabukodnezárra vonatkozó legendaszerű elbeszéléseket, a 7-iktől jóslatokat tartalmaz, melyek világtörténeti keretek közé foglalják.

A könyv élén álló Dániel név álnév, a könyv tehát a pseudonym irodalom közé tartozik. Az időnek számokkal kimérése, képies titokzatos beszéd a sajátossága. S ezzel a stylformával az apokalyptica megalapítója s továbbterjesztője lesz Dániel könyvének szerzője s hatása érezhető a következő századokban is.

2. Igen fontos irat az aethiopai Énóch könyve, I. Énóch jelzéssel. (megkülönböztetésül a szláv Énochtól, II. Énóch jelzéssel). Eredetileg arám nyelven iratott, reánk aethiopiai nyelven maradt. Az Énóch név szintén álnév. Énóch föltárja az eget, a föld végeit, poklot s mennyet s fölfedi a földi mennyei titkokat, s ezzel kapcsolatban ad csillagokról, az égről szóló tudományt vallásos alapon, földrajzot, szóval egy egész vallásos világnézet rendszerét. Már ezen körülményből is látjuk, hogy nem tisztán apokalypticus irat. Általános elősmert továbbá azon körülmény is, hogy az irat nem egységes munka, különböző időben keletkeztek s bizonyos mértékben iskolai tankönyv jellegét hordozzák magukon. Legnagyobb valószínűség szerint különböző író, illetve nem egy író dolgozott rajta. Egységesebb jelleget tüntet föl az úgynevezett alapirat: 1—36 és 72—105 fejezetek. Az alapirat testébe van beleszöve aztán a vallástörténeti szempontból igen fontos Énóch képbeszéde 37—71 caputok. S főleg az utóbbi részbe van beleszöve a Nőé-féle interpolatio, melyben az elbeszélés főszereplője már nem Énóch, hanem Nőé: 54₇ — 55₂; 60, 65₁ — 69₂₅ továbbá 10₁₋₃; 106—107 fejezetek.

Dániellel való érintkezése s az erkölcsi állapotokról festett kép szintén a makkabäusok korába vezetnek bennünket. Az egyes részek iratási idejének két határpontját 164—79-re tehetjük. Így pl. az „állatlátomás“ (Tiervision) Judas Makkabäus halála előtt, a többi rész pedig Hyrcanus uralkodásának végső idejében, vagy valamivel előbb, Alexander Jannäus korában irattathatót.

Vitatott a képbeszédek iratási ideje is. Vannak akik kétségbe vonják keresztyénség előtti keletkezését s keresztyén interpolációknak tartják e képbeszédeket s az emberfia kifejezéseket, amely esetben tehát már nem zsidó, hanem keresztyén apokalypsisről volna szó.

Ami a képbeszédeket s az emberfia kifejezéseket illeti, zsidó s keresztény egyformán fejezhették ki magukat, ha nem voltak is egyező véleményben a Messiás személyét illetőleg. Ámde ha keresztény interpoláció lenne a képbeszéd, ugy bizonyára tekintettel lett volna a földön megjelent emberfiára, az Ur Jézus Krisztusra. Miután azonban ezt nem teszi, következtethetjük ez irat zsidó eredetét s valószínűnek tarthatjuk a kereszténység előtti szerzetetését, ha ugyan ezt teljes hitelességgel be nem bizonyíthatjuk is.

Föltéve tehát a kereszténység előtti eredetet, iratási időtül a Makkabäusok bukása utáni korszakot, Herodes idejét vehetjük föl, tehát így is a kereszténység határmegyéjéhez jutottunk.

A képbeszédeknek a többitől elütő jellegzetességet kölcsönöz az emberfiának az alakja különösképen. Vallástörténeti szempontból ezért is kiváló fontosságu tehát ez az irat s nemcsak azért, mert azon kor vallás-erkölcsi állapotát festi feltűnő vonásokkal a dánieli stylhoz hasonló phantasticus bizarr képekkel.

3. A 12 Patriarcha Testamentuma. A 12 patriarcha intelmeit tartalmazza s az erkölcsi intelmek apokalypticus jóslatokkal változnak azokban, melyek kilátásba helyezik a nemzeti váradalmának kielégítését. Ebből látható, hogy nem egészen, csak részben tartozik tartalmánál fogva az apokalypticus iratok közzé ez is. Tekintélyes anyagát képezi az erkölcs-tanítói rész. Eredetileg zsidó irat, több átdolgozáson ment keresztül. A rendelkezés alatt álló kéziratok alapján a keresztény átdolgozás kiválasztható. De még ezen kívül is nagyon valószínű több átdolgozáson ment keresztül. Az alapirat azonban a Makkabäusok idejéből származik.

Miként a Jubiläumok könyvében, ugy itt is az elbeszéléseknek főrészt képezi Lévi magasztalása, Judával szemben; haggadszerű elbeszélések fordulnak elő Jákób fiai harcairól az amoritákat s Ézsauval; törvényrendeletek fordulnak elő a már fentebb említett erkölcstanítói intelmekkel, apokalypticus jóslatokkal s Énoch iratainak dicsőítésével.

4. A Sibylla-féle jóslatok 3-ik könyve. A diaspora illetve hellénzsidó irodalom iránya, jellege apologeticus-polemicus. A pogány jó, Sibylla neve alá foglalja ez irodalmat a hellén zsidóság. Tulajdonképeni célja, hogy a zsidóságot megértesse a hellén kultúrával s jellegzetes ez iratokban az a duzzadó önértzet, melylyel a zsidóság a pogánysággal szemben lép föl, támadva ennek az erkölcstelenségét s hálványimádását, melyekért Isten büntetése szakad rájuk s megtérésre, igaz hitre s tiszta erkölcsre inti azt. E sibyllai jóslatok 3-ik könyvének messiási vonatkozása megállapítható, ámde e vonatkozás nem eschatologicus jellegű. A toronyépítés elbeszéléssel kezd s ettől fogva mindvégig hallatja jóslatait. Érdekes jelensége e 3-ik könyvnek, hogy a toronyépítés-történetét a titánok küzdelmére vonatkozó görög monda érdekesen átalakított elbeszéléssel köti össze, amiből kitetszik, hogy Sibylla III szerzője pogány mondát vesz át s pogány vonásokkal látja el a toronyépítés elbeszélését.

A szerző általánosan elfogadott nézet szerint Aegyptomban élt. Ez irat sem egységes. Iratgyűjtemény s valószínűleg több átdolgozáson ment keresztül. Korát 145—117-re teszik, de egyes részek későbbi korból is valók, így pl. 350—362. rész 88 évről való a Mithradates-féle háboru idejéből (igy: Geffcken s Bousset).

5. Assumptio Mosis. Míg a Makkabäusok korában Énóch a név, mely alatt az egyes iratok megjelennek, addig Herodes kora, illetve Jeruzsálem pusztulása utáni időben Mózes, Esdrás, Baruch nevei szerepelnek. Az Assumptio Mosis az ifju keresztýenség által okozott szakadást a 10 törzs ó-testamentumi elszakadásával jelképezi s mint a 10 törzs elszakadásáért lakolt a babyloni fogságban, ugy a zsidókeresztýének elpártolása hozza Izraelre a szerencsétlenségek áradatát. A messiási remények raja szinte elhalványul Mózes alakja s története mellett. Mindazok a tulajdonságok, melyek a keresztýenségek alapítójában állítatnak, megvannak Mózesben, sőt ő a halált meg sem izlette, Isten őt magához emelte (Assumptio Mosis). Sokkal könnyebb volt azonban a szerzőnek a törvény érvényét megsemmisítő ker. tant hitelében megingatni, mint Krisztus áldozati halálát Mózesnél is kifejezésre juttatni. A szégyenteljes halál elhordozhatatlan volt a zsidó önézetre s hitre nézve. Középutat választ tehát a szerző. Taxo alakját állítja be az elbeszélések sorába, ki 7 fiával megy a halálba, tehát Jézus áldozati halálát mindegy tullicitálja. Nyilvánvaló tehát a szerző irányzata.

Az iratási időre vonatkozólag, mint terminus ad quem szerepelhet azon körülmény, hogy Jeruzsálem pusztulását nem említi. Hadrián alatti szereztetés nézete tehát meg nem állhat s Taxo alakja sem illeszthető be a hadriáni korszakba. Lehet azonban, hogy a szereztetési idővel a keresztýén időszámítás első évtizedeire mehetünk vissza (Bousset). Latin fordításban s töredékben maradt reánk. A világ végét apokalypticus modorban rajzolja, a végső küzdelmet s döntő harcot Isten ellenségével, az ördöggel.

6. Esdrás IV-ik könyve. Ezen könyvben, valamint a Baruch apokolypsisében kétségtelen jeleit találjuk Jeruzsálem elpusztulásának. Az iratási idő tehát mindkettőre nézve a terminus a quo Kr. u. 70 év. Esdrás 10_{21—23} Bár. 35. fej. — Esdrás könyvében hét visió van, melyek közül az 5—7, u. m a sasvisió, jóslat a róm. birodalomról; az emberfiavisió; a szentkönyveket visszaállítja Esdrás, a tulajdonképeni apokalypticus stylben írt visiók. Kérdéses, hogy ezek is ugyanezen kézből származnak-e, mint az 1—4, melyek megragadó színekkel festik Jeruzsálem pusztulását. Az irat egységessége ellen is merültek föl nézetek (Kabisch), azonban egyes visióknak kr. e. 30-ik évre (Esdrás apokalypsis), a második pedig (Salathiel apokalypsis) kr. u. 100-ik évre tevése s a sasvisióval való egybefoglalása s ezen széttagolás idői tekintetben kifogásolható, amennyiben Jeruzsálem pusztulása mindenikben fájdalmas visszhangra kél, így tehát inkább azt kell elfogadnunk (Baldensperger), hogy a IV. Esdrás egységes mű, bár a visiók magyarázata sok nehézségekbe ütközik.

Az egész iratban ennek megfelelőleg nagyon természetesen pessimisticus, sötét alaphangulat uralkodik, amelyből a földi s nemzeti kötelékekből megszabadult belső kegyesség a maga tisztaságában emelkedik ki. Eredetileg héberül irattatott s ennek az eredetinek görög fordítása után latin, syr, aethiopiai, armén és két arab fordításban maradt reánk (Bousset).

7. Báruch apokalypsise. Az elmondottak után érintenünk kell azt a kérdést, hogy e két utóbbi apokalypsis közül melyik irattatott előbb? Kétségtelen, hogy közeli rokonságot mutat föl ez az apokalypsis IV. Esdrás négy első visiójával. Sokkal eredetibbnek, s közvetlenebbnek tűnik föl azonban Esdrás apokalypsise, mely ugyszólván közvetlen a katasztropha hatása alatt állott, mint Báruch apokalypsise, mely már nem tünteti föl ezt a közvetlenséget s eredetiséget, s úgy látszik nyugodtabban tekint vissza a nemzeti nagy katasztrófára. Mig tehát amaz apokalypsis még Domitian uralkodása alatt irathatott, ugy ez Traján uralkodása végén. (Igy: Bousset, Baldensperger. Ellenkezőleg Wellhausen, ki ennek az apokalypsisnek prioritását védi IV. Esdrással szemben).

Vitás ennek az apokalypsisnek is az egységessége. Lehetséges, hogy a 27—30: 35—40; 53—74. részek: a messiás apokalypsis, az utolsó ellenségnek a messiás által való legyőztetésére, valamint a világtörténet folyására vonatkozó jóslat (a felhővisió), mint apokalypticus stylben írt részek egy ugyanazon szerzőtől erednek s ez szötte be az egész apokalypsisbe. Lehet azonban, hogy a 9¹/₂ törzshöz intézett levél is önmagában egy egészet képező rész, s ugylátszik mintha az egészszel összefüggésben nem állana.

Ezen rövid áttekintés után, mint az apokalyptica alakilag ösmertető tulajdonságait, a következő három ismérvet különböztethetjük meg: a) a képes kifejezéseket; b) álnevüség (pseudonymitas); c) a visiót, mint a jóslatok kifejezési alakját.

a) A képes kifejezések használása két indokra vezethető vissza, kortörténeti, illetve politikai s aztán vallási indokra. Az Apokalypsisek nehéz időkben, súlyos viszonyok közt keletkeztek, idegen uralmak nyomasztó üldözései között irattak. Az elnyomó hatalmakra s uralkodóikra való nyilvános célzás veszélyes volt, élete forgott kockán a szó szabad kimondóinak. Másrészről vigasztalni kellett a népet, s kijelenteni Isten jövendőre vonatkozó titkait ugy, hogy a nép megértse, de az avatlatlanok előtt elfödve legyen. „Tanítsd a néped hölcseit, kikről bizonyos vagy, hogy szíveik ezen titkokat megérthetik s megtarthatják“ (4 Esdrás 12, 38). Dániel apokalypsise a syr kényuralom ellen írt Antiochus Epiphanes idejében, kit meg nem nevez, de a „kicsiny szarv“ alatt a belátó olvasó megérthette kiről van szó. Esdrás 4-ik könyve s Baruch apokalypsisének írói a római uralom idején élnek s az ellen írnak, amint az ujtestamentumi Jelenések írója is Nérót az „állat“ jelzés alatt tünteti föl.

Dániel a 4 világbirodalmat 4 állatalakjával s mivoltának

leírásával symbolizálja. S a képes beszéd mindenütt arra való, hogy Istennek titkait jelentse ki, de mégis úgy, hogy mintegy fátyollal el is takarja az avataflan szemek előtt. Isten elrejtett titkainak föltárása s ennek bizonyos mértékig eltakarása váltakoznak egymással úgy, hogy az eltakarás még sem törli el egészen a kijelentés erejét s átlátszóságát.

A képes beszédek használata azon vallási felfogásnak is megfelelt, hogy a magasságos égnek isteni titkai természetüknél fogva nem tárhatók föl egészen az emberi földi, gyarló szemek előtt, csak bizonyos mértékig. Az égieknek adatott a mennyieieknek tiszta s teljes megértése, a földieknek csak a földi dolog jutott megismerésül.

b) A apokalypsisek másik jellegzetes tulajdonsága az álnév használata. Az a) pont alatt említett okok itt is közrehatottak. A nehéz viszonyok folytán az írók neveiket nem teheték az irat élére életük kockáztatása nélkül. A midőn tehát kinyilatkoztatnak s viszont e kinyilatkoztatásokat a képes kifejezések formájába burkolják bizonyos fokig, személyüket, nevüket is eltakarják, de úgy, hogy az elbeszélésekből, az iratok tartalmából, a jövendölésekből, a képesbeszédből kibontakozó korviszonyokból is azonnal látható érezhető, hogy a szerző más valaki, mint akit a cím mutat s a címben szereplő név birtokosa eltűnt idők nagy alakja volt. A dolog természetéből következett az is, hogy csakis a nagy alakok neveit használhatták címül: Énóch, Mózes, Esdrás, Baruch; kiknek nevéhez isteni titkok kijelentései, vagy korszakalkotó események fűződtek, s kiváló személyiségek valának. Énóch, ki mennybe vittetett föl; Mózes, ki kiszabadította népét az Egyptomi fogságból, s kivel Isten beszélt az égő csipkebokorban s a Sinai hegyen a törvényadásnál; Esdrás, ki haza vezette népét a fogságból s újraépítette Jeruzsálem falait s Baruch, Jeremiás írója, kikről mind az írók, mind az olvasók meggyőződtek, hogy régen isteni kijelentések hordozói voltak.

c) Az apokalypctica természeténél fogva a jövőre irányul. Legfőbb törekvése a jövő kikutatása s erre vonatkozó isteni titkok kijelentése. Nem kizárólag foglalkozik ugyan eschatológiával, de tulnyomó ezekben az iratokban az eschatologicus-apokalypcticus tartalom. Énóch könyvében láttuk, hogy különböző speculatiók fordulnak elő astronomiai, geographiai, s égi, földi dolgokról s viszont Esdrás s Baruch könyvében, s a Sibylla-féle jóslatok 3-ik könyvében történeti áttekintéseket is találtunk, de ezeknél nem a historiai szempont az irányadó, hanem ezen eseményekhez fűzött jóslatok, jövendölések, úgyhogy ezek lesznek amazok irányítóivá. A mult időkben nyilvánuló isteni hatalom a jövendő fejlődés utját jelöli ki. E jövendő bár számokkal kiszámítható, innen a számperiodusokkal való speculatio, még messze van s az égben birja valódiságát s ezen égi valódiságoknak a földi életbe kell benyulniok. Ezeknek a látása csak elragadtatások útján lehetséges s jövendölés külső formájában a látásban, a visióban, miként Dániel

mondja 7₁₃-ban: látám éjszakai látásokban stb. . . . Itt is tehát a kép használata, mely fölfed s egyszersmint eltakar.

És pedig az első tekintetre igen szembeötlő általában a phantasticus képek használata. Dánielnél is feltűnő ez úgy mint az uj-szövetség kánonában, a Jelenések könyvében, az aethiopiai Enóch könyvében épen úgy, mint Esdrás 4-ik könyve messiási rajzaiban. Dániel 7. részében olvassuk: az oroszlánnak sasszárnyai vannak; a párducnak négy szárnya s négy feje s így tovább, melyek a tengerből merülnek föl. Épen ilyen IV. Esdrás „emberfia” visiója. Az emberi alakhoz hasonló száll föl a tengerből s repül az ég felhőivel. Hangjától olvad minden, mint viasz a tűzben. Tűzfolyam jő ki a szájából, s egy hegyet vág el helyéről s azon repül az őt körülvevő sok ellenség ellen s legyőzi őket, összes ellenségeit ajkának lángoló lehelletével, nyelvének kiáradó szikráival.

Ime IV. Esdrás szerint ez az emberfia-messiás képe.

A phantasticus képekre vonatkozólag hasonlítsd össze Jelenések könyvét, hol az asszonyról szól, ki napba öltözik, hold a lábai alatt s 12 csillagból álló koszoru a fején (Jel. 12₁).

Ezen iratok alaki sajátságaihoz még csak annyit jegyzünk meg, hogy ezen írói sajátságok az apokalyptica természetéhez tartoznak ugyan, de ezen sajátságok nem mindig természetesek, hanem az utánzat eredményei. Az apokalypticus irálmódot is mint ilyet alkalmazták. Erről azonban bővebben szólani tárgyunkhoz nem tartozik.

Az apokalyptica *tartalmi* kifejtésénél az egész irodalmon veres fonálként keresztül huzódó azon meggyőződésből kell kiindulnunk, ez a világ éles ellentétben áll a jövő világgal. Az apokalypticában bontakozik ki mind határozottabban az uj-testamentumi kegyességet annyira jellemző hit az innenső s tulvilágról. Egy szebb boldogabb kor hite, a szebb jövő reménye az ó-izraelita kegyesség váradalmában is megvolt. Sötét, komor jelen után elkövetkezik a fényesebb, derültebb s megalégedést adó jövő. Ámde az a derültebb jövő az ó-prófétia hitében is földi váradalom volt. Az apokalyptica tudatában azonban merev ellentétben áll az innenső s tulvilág. Két világperiodus különböztethető meg az *αἰὼν ὄντων* s az *αἰὼν μέλλον*. A két periodus elválasztó határvonalánál Isten hatalma lép közbe s megsemmisíti a jelenvaló világot s uj világ áll elő, teljesen elütő a jelen világtól, mely utóbbi egy önmagában bezárt egészet, illetve egységet alkot. A jelenvaló világ romlott, telve nyomorúsággal, szenvedésekkel. Az apokalyptica visszatükrözi az elnyomó, üldözö világhatalmak vasvesszeje alatt nyögő Izrael minden szenvedését, reményét. Ezt a reményt amamba a másik világba veti végtelen szenvedésében. A jelenkor minden bajait, nélkülözéseit ama másik világ egyenlíti ki, az ad kárpótlást, ama másik világrend, mely már nem is földi, hanem földfeletti, supranaturalis jelleget hord magán. A lélek üdvjáva, mint realitások ama másik korszakba helyeztetnek át, a jelen minden szenvedései közepette az után vágyakozik a lélek, oda emeli tekintetét. A tul-

világ hitének kifejlődése az apokalypticában a jövendő reménységének mily szárnyakat kölcsönzött, mily felemelő, vigasztaló erővel hatott, analógiáját látjuk az uj-szövetség parusia váradalmában, melyben fejtette ki tulajdonképen e hit a maga teljes erejét s hatását.

Az uj-testamentumi korszakban e kifejezéseknek használata megállapítható, de használatában a synoptikusok ingadoznak. Mt. 12₃₂ használja, Luk. 12₁₀ nem. Mk. 19₃₀ igen, Mt. 19₂₉-ben hiányzik; Luk. 20₃₄ igen, de már Mt. 22₃₀, Mk. 12₂₅-ben nincs. Ebből a körülményből azonban teljes biztossággal nem állítható, hogy Jézus az *αιων μελλων* kifejezést nem alkalmazhatta volna. Dalman szerint (Die Worte Jesu I. 120. lapja) ha használta is Jézus, de beszédmódjára nézve jelentőséggel nem birt. A jövő aeon helyét az „istenuralma“ fogalma képviselte.

Pál apostol gyakran beszél „ez az aeon“-ról (*ο αιων οστις*), Róm. 12₂; 1 Kor. 1₂₀; 2_{6, 8}; 3₁₈; 2 Kor. 4₄; Ef. 1₂₁; stb., de csak 1₂₁, illetve Ef. 2₇ a „jövendő aeonról“. Ennek helyébe *η βασιλεια του θεου* lép. Pál is tulajdonképen „ezen világ“ correlativumául „istenuralmát“, az „örök életet“ használta. János ev.-ában is az *αιων μελλων* helyébe *η βασιλεια του θεου* lép.

A Jób könyve által felvetett kérdést, miként egyeztethető össze Isten igazságával a jelen világ nyomora, szenvedése, az apokalyptica annak a hirdetésével oldja meg, hogy ez a világ romlott s mulandó s az élet talányát ama másik világ oldja meg.

Az apokalyptica felfogása bármily vallásos meggyőződésről tesz is tanubizonyosságot, mindazáltal nem minden tekintetben ment tévedésektől s az egészségtenség jellegét hordja magán. A korviszonyokból érthető e vallásosságnak nemcsak feszültsége, de tulfeszültsége, mely körülményből magyarázható azon theologiai speculatio, amely ki is számíthatónak tartja a jelenvaló világ tartamát, tehát a jelen világrend végét is, melyet a vallásos képzelet tulfeszültségből egészen közel hitt.

Dánielnél a világfolyása két periodusra oszlik: a világbirodalmak korszaka, melyeket az állatok symbolizálnak. A világbirodalmak összeomlása, Isten ítélete kezdi meg a magasságos egek szenteinek uralmát, az emberfiával az élén, kinek uralma örökkévaló s minden népekre kiterjed. I. Énóch alapirata az angyalok bukásától számítja az ősidőkben a gonosz s bűn eredetét s épen úgy, mint az „Assumptio Mosis“ számokkal kiszámíthatónak tartja e világ folyását. Az erre vonatkozó apokalypticus theologiai speculatiók nem egységesek Dániel Jer. 25₁₁ és 29₁₀ alapján 70 évhetet vesz fel, mely után következik a világ vége. Az I. Énóch állatlátomása is 70 pásztorokról jövendöl, míg viszont a jelenvaló világ tartamát 10.000 évre, Mózes mennybemenetele pedig 5000 (?) évre teszi, ehhez járul hetedikül a Messiás ezeréves közbenső uralma. Ekként lesz teljessé a világhét, miként Mózes énekében a reformátusok éneklik (XC. Zsolt.): mert ezer esztendő előtted annyi, mint a tegnapnak ő elmulása.

A jelenvaló világ nagy periodusának egészében aztán kisebb epochákat vesznek föl az apokalypticusok. Dán. 2₃₂₋₃₃-ban visszhangra talál az arany, ezüst, réz, vaskorszakra osztás ősmert elmélete. I. Énoch a 70 pásztorok periodusát ismét négy epochára osztja. Dániel az utolsó idők szenvedéseit 3½ időre teszi. V. öe. Jel. könyvével. Igen kedvelt a világperiodus hét részre osztása. mint fentebb láttuk, továbbá a 70 szám használata: 70 pásztó-, nemzettség, hetek stb.

Ezen számítások azon mély meggyőződésnek voltak kifejezői, hogy a világ vége s ezzel együtt a végítélet közel van, melyet az igazak kiáltásai csak siettetnek. A nehéz szenvedésekkel bővelkedő korszak szülötte volt ez a nézet is. Az ó-prófétai jóslatokban, ezzel együtt a népies váradalmakban mindenkor közelinek hitték többé-kevésbé a messiás eljövételét. Ez a hangulat s remény még erősebben nyilatkozik az apokalypticában, amely a messiási váradalmakat s a világitéletet az újvilágrend hitét a messiás ezeréves közbeeső uralmával próbálta elsőben összhangba hozni.

Elközelített Isten országa. Ugy keresztlő János, mint Jézus ennek hirdetésével lépett föl. Mily közel hitték Jézus is Pál is az újvilágrendet, mennyire mélyen gyökerezett e hit az első keresztyéneknél s az apostoloknál, kitűnik az evangéliumi történetekből, a páli levelekből, s Jakab apostolnál.

A mennyire távol állott Jézustól az apokalyptica számokkal való speculációja: arról a napról és óráról senki sem tud, az ég angyalai sem, hanem csak az én atyám egyedül (Mt. 23₃₆; Mk. 13₃₂; v. öe. Luk. 17₂₀), ép annyira át volt hatva azon tudattól, hogy a vég közel van, melyben az ő mennyei Atyja őt teljes mértékben igazolni fogja s győzelmet ad az ő országának. Még annak a generációnak éltében, mely között élt Jézus, hitte Isten országának hatalomban eljövételét: bizony mondom néktek, hogy vannak az itt állók között, akik nem kóstolnak addig halált, amíg meg nem látják, hogy az Isten országa eljött hatalommal. (Mk 9: Mt. 16₂₈; Luk. 9₂₇).

„Miként őrizhette volna meg Jézus főséges léleknyugalmát mind a végig, ha nem lett volna teljes rendithetetlen bizodalma a bekövetkező győzelemtől. A parusia közelsége bizonyos mértékben csak más, konkrét, általán felfogható kifejezése annak abszolút bizonyosságára nézve. Az igaz hit tulajdona hegyeket elmozdítani s a lehetlent lehetővé tenni. A vallásos kedély forró óhaja előtt megrövidül az idő és tér perspectivája. Ezt tanítja ugy a próféták mint Jézus reménye.“ (Baldensperger : Das Selbstbewusstsein Jesu, 1882. 204 oldal.)

A két világperiodusról szóló nézettel függ össze az apokalypticában a dualismus hirdetése. Isten s az ő országa mellett a gonosz és ennek országa fölvétele. Két egymással kiegyenlíthetetlen principium. A kettő között örökös a harc. Ez a világ azért rossz s telve nyomorusággal, mert gonosz hatalmak üzik benne játékukat. Az utolsó ítélet Istennek ezek felett nyert győzelméből áll. Elsőben

képileges, symbolicus értelemben, mint nagy küzdelem jelenik meg a végítélet, Istennek küzdelmében végtelen nagy szörnyetegekkel. Dániel 7-ik része a négy állat felett nyert győzelemben tünteti föl a világitéletet. Csodálatos szörnyetegek ezen állatok, sárkányok, mint a 12 Patriarcha Testamentumában is Isten a sárkány fejét szétzuzza.

Ezen képes kifejezéseken kívül előfordul az apokalypticában, így I. Énochban, hogy tulajdonképen arról a büntetésről van szó, melyet Isten a gonosz lelkek felett az utolsó napon hajt végre. Kik ezek a gonosz lelkek? A bukott angyalok, akik Asael és Schemchasai vezetése alatt az ősi időben vétkeztek, bünt, nyomort terjesztettek az emberiség közt. A bukott angyalok utódai a démonok, kiknek szintén megvan az uralkodójuk: Beliar (*σατανᾶς, διάβολος*) Istennek s a messiásnak hatalmas ellensége: a sátán, az ördög.

A dualismus ezen nézete nem maradt azonban csupán az apokalyptica körére szorítkozva. Isten uralmának közelségét jelenti Jézusra nézve az ördögök kiűzése (Mt. 12₂₈; Luk. 11₂₀). Ebből nyilvánvaló, hogy Isten uralma összefüggésben van a Sátán s birodalma megsemmisítésével. Erősen kidomborodik a dualismus János ev.-ában s a Jelenések könyvében; János a sátánt *ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου* nevezi. (Ján. 12₃₁) Az utolsó ítélet János szerint abból áll, hogy az ördög abból kivettetik. (V. öe. Jel 12₁; 18; 13₁; 16₁₃; 20₁₋₃; 7₁₀). Később az apokalypticában a dualismus ez erőteljes kifejezése háttérbe szorul s helyét a bünbeesés foglalja el.

A gonosz lelkekben való hit, mint minden időben minden népeknél, úgy Izrael népénél a prófétai korszakban is megvolt, de oly erős vonásokkal kidomborodva s gonoszok birodalmában Belsébub uralma alatt mintegy szervezkedve, még sem volt. Az ó-szövetség is ösmerte a Sátánt, Lucifert, de az egyik angyal Isten trónja körül, kinek szerepe a vádolás. Ebből az alakból lett a későbbi ördög, mely seregével, a gonosz lelkekkel az embereket félrevezetik, nyomorúságba, szenvedésbe döntik s uralmuk vége a világitéletkor lesz, amikor fejedelmükkel együtt megsemmisíttetnek.

A fenti gondolatcsoportba tartozik az antichristus hite is. Amint az ős idők hitének tárgya a sárkányok, a szörnyetegek s ezekkel való harc átment az ördög, sátán s a gonosz szellemek képzetébe s ezekkel való harcba, úgy a sátán s ördög képzelete egygyé válik az antichristusról alkotott hittel. Az antichristus tehát nem egyéb, mint emberi alakban maga az ördög, a sátán, mely alak a keresztyén eschatológiát is nagy mérvben befolyásolta. Az idők végén föllépő zsarnok uralkodónak, vagy hitegető, hamis prófétának képzelték az antichristust, akinek az alakja az evangéliumokban s a páli levelekben is igen gyakran előfordul. (Mt. 24₁₅₋₂₂; Mk. 13₄₋₂₀; 2 kor. 6₁₅; 2 Thess. 2_{1 12}; Dán. 5₄₃; 1 Dán. 2_{18, 22}; 4₃; 2 Ján. 7.; Del. 11₄₋₁₃; 13_{1-10 11-18}; 17; 19₁₁₋₂₁). A végső dráma az antichristus legyőzésével zárul.

Ezek után szólunk kell Jehovah ama nagy napjáról, az

utolsó ítéletről, melyben Isten, mint világbíró jelenik meg. Ámde a végítéletet megelőzik a *messiási vajadások*. A jelenvaló aeon megsemmisülése s az új aeon előállása a halál vonaglásával s a szülési fájdalmakkal van egybekötve: a világ megöregszik, az emberek elgyengülnek, iszonyu betegségek dühöngenek; idétlen szülések lesznek, gyermekek fehér hajjal születnek, a föld terméketlenül lesz, szegénység és iszonyu éhség fog pusztítani, az eső megszűnik; nap, hold, csillagok kilépnek rendes pályájukból; vad állatok előtörnek; fákról vér foly, kövek kiáltanak; az égen rémitő jelek jelennek meg s a Mindenható megrázza az egész teremtettséget. Rémület lepi meg az emberi nemzetséget; leirhatatlan zavar, mindenek harca mindenek ellen. „Lázadás az országokban, zavar a népek közt, gonosz törekvések a nemzetekben, nyughatatlanság a fejedelmek közt, forrongás az uralkodók közt (I Énoch 99₄; 100₂; III Sib. 6₃₃–6₄₇; II Bar. 48_{32, 35} 70₃; IV Esdr. 9₃ — Mk. 13₈ s parall.). Rokon rokon ellen, atya fia, testvér testvér ellen küzd. (Bousset: Die Rell. d. Jud. 287. lap).

Azután következik a nagy ítélet. S míg az ó-izraelita felfogás szerint az ítélet Izrael jelenlevő ellenségeinek legyőzésében áll, az apokalypticában az ítélet kiterjed az egész jelenlegi aeonra, tehát universalis jellegűt ölt s az egész világot átöleli, melyben már nemcsak Izrael ellenségei, hanem minden ember Isten elé kerül s megítéltetik cselekedete szerint. Jehovah a nemzeti küzdő, harcisten eltűnik s apokalypticában a fehérhaju trónon ülő, nyitott könyvből ítélő, vagy kezében mérleget tartó Bíró lép s az utolsó nagy aktus tehát törvényszéki jellegűt ölt. (Dán. 7.).

Az utolsó ítélet gondolataival kapcsolatban fejlődött ki az apokalypticában a feltámadás hite. Ez a hit az ó-szövetségben csak derengésben van, itt ott találunk egy-egy felcsillanó sugarát e reménységnek. (Jób. 19_{25–27}; Zsolt. 17₁₅; 39, 49₁₆; 73₂₃ kk.). Ezékiel 37 fejezetében a gondolat *symbolicus*, az egész népre kiterjedő. Az általános felfogás közepette, hogy a halottak vissza nem térhetnek, mint különös isteni tényről van szó, hogy Isten bizonyos körülmények közt a holtakat is feltámaszthatja.

Az apokalypticában azonban Dán. 12₂ kk. alapján mindinkább tisztábban és határozottabban bontakozik ki e hit, amely élesen jelzi azt a különbséget, amely az ó-szövetségi s apokalypticus, illetve új testamentumi felfogás közt fölmerült. S épen a feltámadás hite a legjelegzetesebb mutatója annak a távolságnak, mely a két felfogás közt létezik. A feltámadás hite természetesen a jövő reményét s az ehhez fűződő új világrendet természetfölöttivé, szellemivé s vallás-erkölcsivé teszi. Az ősrégi hit a végső küzdelemről s a nemzeti-földi korlátok eltűnnek, az ítélet gondolata egyetemessé válik, nemcsak a jelenleg élőkre terjed ki, hanem az ezelőtt élt nemzedékekre is s többé nem Izrael népe, mint egész s ellenségei állanak elő az utolsó ítéletnél, hanem az egyedek, a feltámadás hite az individualizmus kifejlesztője lett s az individualizmus az egyéni felelősség érzését erősítette meg.

A feltámadás hite fejlődése menetén nem mindenkor a világitélettel kapcsolatban lép föl, hanem önállóan, hogy úgy mondjuk történetesen, alkalmilag is. Fejlődése későbbi pontján jön aztán mind szorosabb összeköttetésbe a világitélettel. S elsöben nem is az egyetemes feltámadás hite az, mely a kegyeslelkekben kifejezésre jut, hanem a kegyesek s az igazak feltámadása, tehát a részleges feltámadás hite, mely az igazság érzetből folyt, hogy t. i. a feltámadás csak az igazak megérdemlett jutalma s ezzel nyer kiegyenlítést a földi élet egyenetlensége s szenvedése s baja. Az új szövetségben Luk. 14₁₄ és 20₃₆-ban találjuk az igazak feltámadásának hangoztatását, míg a Jel. könyve a feltámadás hitének mindkét gondolatát összeköti, előbb az igazak a messiási kor kezdetén s az utolsó ítélet alkalmával az összes holtak. 20₄ kk. 11 kk.

Bár Jézus korában e hit a nagy néptömeget mindinkább áthatja, úgy hogy az egyetemes feltámadás s ezzel kapcsolatban a tulvilági megfizetés hite dogmává lett, mindazáltal az egyes Jézus korabeli pártok közt vita tárgyát képezte. A pharisáusok úgy látszik, hogy az igazak feltámadása mellett foglaltak állást Josephus szerint is (A. XVIII, 14), aki egyéb iránt azon körülményre is rámutat, hogy a hívő és hitetlenek, pharisáusok és sadduceusok közt levő különbséget és válaszfalat a feltámadás hite, illetve annak tagadása képezte (A. XVIII, 14, 16. B. II. 16₃ kk.).

Pál tehát a feltámadás hitét a néptudatban találta s azt akképpen alkalmazta, mint 1 kor. 15₅₇ s I. Thess. 4₁₆-ban találjuk. A nemzeti s földi váradalmak mellett ekként az apokalypticában a tisztán vallás-erkölcsi motívumok kezdenek kifejlődni s a népközfelfogásában meggyökeresedni. S ilyen eschatológiával szemben már nem Izrael s ellenségei jönnek tekintetbe, hanem az ítéletnek minden népekre, tehát Izraelre való kiterjedése mellett a jó és gonosz ellentéte. S midőn Jézus a közel hitt végítéletet tiszta, minden földi s nemzeti színezettől mentén fogta föl és hirdette, e felfogás a népben is kellő visszhangra talált.

A feltámadás és ítélet után nagyon természetesen a jők és gonoszok jutalma, állapota s lakóhelye foglalkoztatta az apokalypticus képzeletet.

A kegyesek jutalma az örök élet lesz. E gondolat vonul át az egész apokalypticán. (Dán. 12₂; I. Énóch. 37₄; 40₉; 58₃; Mt. 9_{43,45}; 10₁₇; 10₃₀ s paralelek). Nagyon érthető, hogy az örök élet hite is lassan tisztul a földi, érzéki képzetektől. Az örök életet a nép hite a földi élet meghosszabbításának, tehát innensőnek s materialisticusnak fogta föl. I. Énóch. 62₁₄ kk. így írja le azt: „együtt esznek az Emberfiával, letelepesznek és magasztalják örökké . . . s a dicsőség ruhájába fognak öltözni.“

De természetesen a tisztultabb nézet is kifejezésre jut. Az örök élet fogalma supernaturalissá válik, a halál teljes legyőzetést talál, a kegyesek fényben élnek s az érzéki képzetektől lassanként megszabadul, s azon fogalom alakul ki, melyet Pál apostolnál is megtalálunk: Isten országa nem evés, nem ivás, hanem igazság, békes-

ség és Szent Lélek által való öröm. (Róm. 14₁₇). A kegyesek anyagi lényekké lesznek s fény sugárzik róluk s fény s világosság az életük. Az érzéki felfogásról tanuskodik még az a hit is, hogy a kegyesek ruházata fényes, szép ruhába s korona illetik meg őket. Lassanként azonban a fényes ruházat csak képileges kifejezés lesz a kegyesek dicső s magasztos megjelenése jut kifejezésére.

Nem alakult ki egységes képzet az istentelenek jövőndő sorsáról sem. Annyi bizonyos, hogy állapotuk megmásíthatatlan s befejezett. Visszatérés, bűnbánat, könyörgés ott nem lehet. Váltakozik a nézet a gonoszok teljes megsemmisítése, illetve örökös kinzása közt. Tulajdonképen csak az igazak támadnak föl, a gonoszok pedig maradnak a seolben, a sötétségben, hol elényezésés, tűzkin, szenvedés várakozik reájok. Lelki győtrelemről, kinről azonban ugyszólván nincs szó.

Ime tehát, míg a régi izraelita felfogás szerint Izrael népe uralomra jut ellenségei felett, addig apokalypticus felfogás szerint a kegyesek összessége az, mely Istennel közösségbe jut s ebből a közösségből számüzve a bűn s a sötétség s a gonoszok a elüzetnek, illetve megsemmisítettek.

Mindezen apokalypticus képzetek a legbensőbb összeköttetésben vannak a világ megújulásával. Uj ég és uj föld áll elő (V. öe. Ésiás 65₁₇; 66₂₂), miután későbbi képzetek szerint tűz által a régi megsemmisült. A megújult világban laknak s élnek aztán a kegyesek tiszta fényben s világosságban. Am az uj világban az ég és föld határvonalai eltűnnek s az ég és föld egybe olvadnak, viszont a világmegújulás supernaturalisticus gondolatába földi, érzéki vonásokat is elegytenek. Az ósrégi idők fogalmai áttétetnek az uj idők eschatologicus képébe. A kegyes lakóhelye a paradicsom lesz. A csodálatos kertről, a boldogok lakóhelyéről tud az ó-testamentum is. (Gen. 13₁₀; Ésiás 51₃; Ex. 36₅₅; Jóel 2₃; Ezék. 28₁₂ kk.). E helyet a paradicsomot Énoch egyrésről az ég legszélső végére képzeli, (39₃; 60₂₃), majd az égbe helyezi (II. Énoch 8—9). V. öe. 2 kor. 12₃. — Ez a mennyei paradicsom leszáll a földre s Jeruzsálem, a Sion s a szent föld lesz paradicsommá. V. öe. Ésiás 11-ik részt. Amivel kapcsolatban gyakran előfordul azon nézet, hogy a paradicsomi állapotok visszatérnek. Az apokalyptica kombinálja e képzeteket a mennyei Jeruzsálem gondolatával, melyet többé-kevésbé érzéki módon fest le s ez a mennyei város száll az idők végén alá a földre.

A gonoszok és istentelenek helyét illetőleg, amennyiben ezek sorsa a megsemmisülés, helyük a seol a feltámadásig, melyben csak az igazak vesznek részt, a gonoszok pedig a megsemmisülésre visszamaradnak. Amennyiben pedig a gonoszok sorsa az örökös kin, különbség tétetik a hades és seol, illetve pokol közt. Amott maradnak a feltámadásig, a pokolba jutnak azután, hol számukra a tűz kinja vár. A poklot is elsőben földi helynek gondolták. A Hinnom völgye Jeruzsálem mellett a pokol, hol az Izraeliták Molochnak áldoztak. Aztán a *Γέννα* képzete merült föl, inkább tulvilági

értelemben. II. Énóch az üdv és kárhozat praëxistens helyeit a 3-ik égben szemléli. Luk. 16²³⁻²⁴-ban aföldi vonások eltűnnek, illetve úgy látszik, hogy nem a földi Hinnom völgyéről van szó.

Önkénytelenül merül föl ezek után a kérdés: hát a *messiás alakja* az új apokalypticus környezetben hol foglalja el helyét s milyen? Az ó-izraelita felfogás Dávid házából várta a messiás királyt, aki legyőzi Izrael ellenségeit, tehát aki nemzeti hős s Dávid trónjai uralkodva hatalmas, dicső országot fog alapítani.

Az apokalypticában azon jelenség tárul elénk, hogy vagy eltűnik a messiás alakja, mert az Izrael ellenségei ellen való küzdelem s végső győzelem az apokalypticában világitéletté vált s ez az ítélet pedig egyedül Istent illeti, vagy pedig az apokalyptica phantasticus előadási módjának megfelelőleg, transcendens, supernaturalis vonásokkal jelenik meg, nem is földi, hanem égi lénynek jelenik meg s a csodálatos, feltűnő vonás rajta az uralkodó s az utolsó ítéletnél is megtalálja helyét, mint az isteni aktus végrehajtó organuma; neve is: emberfia; emberi alaku égi lény.

Dán. 7¹³-ban az emberfia kifejezést *symbolicus* értelemben véve a magasságos ég szentei népére vonatkozólag, nem találjuk a messiás alakját Dánielen kívül még Énóch alapíratában (a hetek visiójában s az intelmi részben) s az Assumptio Mosisban, mert ezeknél a világitéletnek Isten által való végrehajtása az irányadó.

Különösen azonban Énóch képbeszédeiben s IV. Esdrásban fordul elő a messiás-emberfia. Első tekintetre is látszik, hogy itt nem a népies messiás alakokkal van dolgunk, hanem az apokalyptica természetének megfelelőleg emberi alaku égi lényvel. Kétségtelen azonban az is, hogy régi és új képzetek keresztezik egymást. Ahol őt az apokalyptica a visszatérő paradicsommal kapcsolatban említi, ott ő a békesség fejedelme, a paradicsomi király, a paradicsomi boldogság hozója. Ugyazon vonásokkal rajzolva, mint már Ésiás 9¹ kk.-ben; 11¹ kk.-ben. Király ő, aki a gonosz háborunak az egész földön véget vet (Sib. III. 6⁵² kk.) Alatta megszűnik az öldöklés s harci tombolás.

De már a paradicsomi királylyal kapcsolatban nem a nemzeti váradalmak jutnak kifejezésre, hanem az egész föld megújulásáról van szó. Tehát kiszélesedett látkörrel, váradalmakkal van dolgunk.

A paradicsomi király eljövetelét ősidők nagy alakjainak visszatérése jelzi. Azon nagy dicső alakok, kik az ősidőktől fogva a paradicsomban időztek vagy előbb, mint előfutárok, vagy a Messiással egyidőben jönnek el. S ennek a Messiásnak a lakása már nem is a földön, hanem a lelkek urának a szárnyai alatt az égben (paradicsomban) van. Énóch 39⁷.

Ez a messiás alak egyrészt praëxistens, ki kivolt választva s elrejtve a világ teremtése előtt Énóch 48⁶ v. öe. 62⁶. Joggal jegyzi meg Fiebig (Der Menschensohn, S. 122), hogy itt a realis praëxistenciáról van szó, s hogy a zsidó öntudatra nézve nincs különbség az ugynevezett ideálás, illetve a név praëxistentiájára, s a realis praëxistentiára nézve. (Ellenben lásd. Dalman: Die Worte Jesu 107, 135).

(Folytatása következik.)